

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

3 Journalist

Al ver voor zijn doctoraal examen in december 1893 liet Dirk de Geer zich op zijn adres aan de Korte Nieuwstraat in Utrecht uitschrijven. Hij was uitgekeken op zijn bestaan als student en verhuisde terug naar het ouderlijk huis in Velp. In Utrecht verbleef hij steeds minder vaak omdat hij het druk had met sociale verplichtingen in Velp en het bezoek aan het Leger des Heils in Arnhem. De Geer zal in die periode gepiekerd hebben wat te doen met zijn toekomst. De uitkomst was tweeslachtig. Na zijn doctoraal examen besloot hij een promotieonderzoek te gaan doen bij de Utrechtse hoogleraar strafrecht Van der Pols. Tegelijkertijd bleef hij na zijn doctoraal actief op journalistiek terrein. Stukken die bewaard zijn gebleven stonden in studentenweekbladen, zoals *Vox Studiosorum* (Utrecht) en het *Algemeen Nederlandsch Studentenweekblad Minerva*.¹ De meeste artikelen schreef hij voor het Utrechtse antirevolutionaire blad *De Oranjevaan*, waarvan Jan van Boven hoofdredacteur was.²

Opzet en schuld

De Geer slaagde op 19 december 1893 voor zijn doctoraal examen. Het onderwerp van het promotieonderzoek bij prof. mr. S.M. van der Pols, hoogleraar strafrecht en oudvaderlands recht in Utrecht, lag op het gebied van het strafrecht: *De grenslijn tussen opzet en schuld*.

De Geer kwam in de problemen toen hij onder druk van Lohman naar *De Nederlander* vertrok terwijl zijn proefschrift nog niet af was. In zijn dagboek schreef hij op 20 maart 1895: “Brief van Pa; als dat ik zenuwachtig en hartstochtelijk ben en me niet doodwerken moet; ze hebben van oom Barthold gehoord dat ik met promotie bezig ben.” Moeten we hieruit concluderen dat zijn ouders niet wisten dat hij aan zijn promotie werkte? Dat is bijna niet voorstelbaar, want toen De Geer daarmee begon, woonde hij al weer een tijdje in het ouderlijk huis. Het is ondenkbaar dat iemand in zo’n situatie dat geheim houdt. Op het moment dat hij deze aantekening maakte werkte hij sinds een paar maanden bij *De Nederlander*. De kans is groot dat De Geer zijn vader, die zijn zoon goed genoeg kende, had moeten beloven om de promotie een tijd te laten rusten tijdens zijn werk bij *De Nederlander* om niet overwerkt te raken.

De Geer verwachtte dat zijn promotie bij prof. van der Pols door zijn baan een behoorlijke vertraging zou oplopen. Dat viel uiteindelijk mee. In plaats van in maart promoveerde hij, cum laude, in april 1895. Vanzelf, zoals zijn vader vreesde, ging het allemaal niet. De Geer liep in die eerste maanden kwalen op, zoals gezwollen in zijn nek, waarvan

de dokter zei dat die werden veroorzaakt door opspelende zenuwen. Het was met zijn gezwollen soms zo erg dat hij genoodzaakt was om een kerkdienst op zondag over te slaan. Ook na de promotie kwakkelde De Geer met zijn zenuwgestel. “Zware hoofdpijn”, klaagde hij in zijn dagboek. “Benauwde angst als het wat overging, dat het op mijn hart sloeg. Gebeden lang. En waarlijk rust gekregen. Nieuwe mijlpaal, heerlijkste aller mijlpalen, rijkste aller onderpanden, immers thans zuiver psychische (niet stoffelijke) weldaad.”³ Het waren de eerste tekenen dat het lichaam van De Geer niet bestand was tegen extreme stress. We zullen verderop in dit boek het patroon zien dat De Geer kampte met gezondheidsklachten zodra hij onder grote druk kwam te staan. Dit heeft hem op bepaalde momenten in zijn loopbaan parten gespeeld. In latere jaren werd geregeld geconcludeerd dat De Geer zich te makkelijk beriep op gezondheidsklachten om een functie af te wijzen.

Zoals gezegd promoveerde hij op het gebied van het strafrecht, een keuze die hij later nooit heeft toegelicht. In verschillende stellingen achter de dissertatie kwam zijn belangstelling voor staatkundige vraagstukken tot uiting. De Geer onderzocht de betekenis van het zogeheten voorwaardelijk opzet. Dat is een opzet waarbij iemand een niet-gewenst gevolg van een handeling voorziet en desondanks de handeling doorzet. “Zoo kan wie een huis in brand steekt, waarin hij weet dat zieken of gevangenen zitten, wier dood hij allerm minst wenst, schuldig worden bevonden – behalve aan opzettelijke brandstichting – aan opzettelijke doodslag.” De Geer zette de brede literatuur over de juiste begrenzing en fundering van dit soort opzet, op een rij.⁴ In naoorlogse dissertaties over opzet en schuld wordt het boek van De Geer veelvuldig geciteerd.⁵

Solliciteren bij *De Nederlander*

Dat De Geer na de brochure *Politiek Panorama* verderging met het schrijven en het publiceren van stukken lag wel voor de hand. Op die brochure ontving hij positieve reacties. De Geer zelf was, begrijpelijk, het meest ingenomen met de brief van L.F. Duymaer van Twist, die later in de Tweede Kamer zijn collega zou worden.⁶ “Tussenbeide kostte het lezen mij een traan en ik besloot dan ook Uw brochure met de gedachte: Ja amen God, zoo is het.” Ook de recensies in verschillende bladen waren lovend. Ds. Gispén schreef in *De Bazuin*: “Deze brochure is blijkbaar geschreven door een man. Een man van kennis en overtuiging. Fors in de zaak en zacht in den vorm, boeit zij van het eerste tot het laatste woord.” Het weekblad *De Wageningen*, het blad van ds. Buytendijk, dat een spreekbuis was van ‘dissidente hervormden’ en uitgesproken tegenstander van het beleid van Kuiper, moest van *Politiek Panorama* toegeven dat ‘er ontzaggelijk veel waars is in datgene wat hier gezegd wordt’. “Zijn woorden verdienen gehoord en overwogen te worden. Ja, wij moeten zelfs verklaren, dat vele bezwaren, die wij er tegen hadden, gedeeltelijk zijn weggenomen.”⁷

Hij was druk bezig met zijn promotie, maar kennelijk vond hij niet dat op dat terrein zijn toekomst lag. Negen maanden na zijn doctoraalexamen maakte hij de keuze voor de journalistiek. Op 24 september 1894 reisde hij naar Rotterdam waar de redactie van *De Nederlander* was gevestigd. De krant, die in oktober 1893 voor het eerst verscheen, had in

De panden van *De Nederlander* aan de Rotterdamse Oranje-straat, waar De Geer veertien jaar als redacteur werkte. *De Nederlander*.

de loop van 1894 twee stukken van De Geer geplaatst die integraal waren overgenomen uit het weekblad *Patrimonium*.

Dat *De Nederlander* die twee stukken van De Geer afdruckte was geen toeval. In naam was De Savornin Lohman hoofdredacteur van de krant, maar de dagelijkse leiding van de redactie was in handen van Jan van Boven, die De Geer nog kende uit zijn studententijd toen hij voor *De Oranjevaan* stukken schreef. Van Van Boven hoorde hij dat *De Nederlander* juist nog zocht naar een 'jonge jurist, die mr. Lohman, wiens tijd door hoogleraarsambt en Kamerlidmaatschap zeer bezet was, in het dagelijks werk te Rotterdam zou kunnen vervangen.'⁸ Over dat moment schreef De Geer: "De drang om in de pers aan anderen door te geven wat in mijn hart leefde, bleef mij voortdurend bij en heeft tenslotte mijn beroepskeus bepaald."⁹ De Geer deed het later lijken alsof hij per toeval

– er was een vacature – bij *De Nederlander* terecht kwam. Dat is een te simplistische voorstelling van zaken. Door te solliciteren bij *De Nederlander* van De Savornin Lohman koos De Geer impliciet voor de Vrij-Antirevolutionaire richting, die niet lang daarvoor zich van de Antirevolutionaire Partij had afgesplitst. Hij had ook kunnen solliciteren bij een van de vele antirevolutionaire kranten uit die dagen, maar dat deed hij niet.

De dag na zijn bezoek aan Van Boven reisde De Geer naar Den Haag om, vermoedelijk voor het eerst van zijn leven, een zitting van de Tweede Kamer bij te wonen. Van Boven adviseerde hem om een exemplaar van *Politiek Panorama* naar het Amsterdamse woonadres van Lohman te sturen. Hoe graag De Geer de baan bij *De Nederlander* wilde blijkt uit zijn dagboek. “Ik voelde mij weer dicht bij God dan tijden tevoren. En ik bad hem zoo dicht bij mij te blijven en mij maandag als gunst rechtstreeks uit zijn hand als een heerlijke gebedsverhoring antwoord van mr. Lohman te zenden, opdat ik mijn betrekking uit Gods hand ontvangen zoude.”¹⁰

Daarna volgde een korte correspondentie met Lohman en uiteindelijk vertrok De Geer naar Amsterdam voor een sollicitatiegesprek. Dat verliep zeer gunstig, want Lohman vroeg hem om met onmiddellijke ingang aan de slag te gaan. Dat was lastig voor De Geer omdat hij nog volop bezig was met zijn promotie. Hij schreef Lohman dat hij verwachtte in maart van 1895 daarmee klaar te zijn. Lohman antwoordde al de volgende dag. “Ongetwijfeld is het wenselijk, dat uw promotie zo spoedig mogelijk volge. Maar zou het uw studies niet te veel onderbreken, indien Gij reeds nu uw werkzaamheden bij ons blad aanvingt?” Lohman voerde de druk op De Geer tot grote hoogte op om per direct de burelen van *De Nederlander* te versterken. “Kamerverslagen worden zeer begeerd; en NU is nog het gouden ogenblik om *De Nederlander* vooruit te helpen; als dr. K. terug is, zal de concurrentie zwaarder vallen.”¹¹ Kuyper kreeg in 1894 een paar maanden na de breuk met Lohman zijn gebruikelijke zenuwinzinking die dit keer gepaard ging met een ‘bloedige opwerking der long’.¹²

De Geer schreef daarop in zijn memoires: “De arbeid, die mijn eerste liefde had, riep. (...) Ik voelde mij het land van belofte geopend en wilde het terstond binnentrekken. Dies ging ik nog diezelfde dag naar Rotterdam om een kamer te huren. Drie dagen later had ik mij daar gevestigd en het ouderlijk huis te Velp verlaten voor de ‘kille maatschappij’, die niets kils voor mij had.”¹³ De journalistiek was zijn grote liefde, zo schreef hij later, maar hierbij moeten we aantekenen dat hij zijn memoires schreef na de traumatische ervaringen van de Tweede Wereldoorlog, op een moment dat hij betreurde ooit de overstap naar de politiek te hebben gemaakt. Aan de andere kant staat vast dat voor hem toen een droom in vervulling ging. Een teken van zijn verknochtheid aan *De Nederlander* is dat hij tot aan de Tweede Wereldoorlog alle jaargangen van die krant in zijn kelder had bewaard.¹⁴ In 1894 schreef hij met nauwelijks verholten blijdschap: “Naar Rotterdam! Redacteur van *De Nederlander*.”

Politieke keuzes

Met zijn besluit om bij *De Nederlander* te gaan werken, maakte De Geer ook een keus voor de Vrij-Antirevolutionairen. Was dat een consistente stap? Tot en met zijn brochure *Politiek Panorama* zat De Geer op de lijn van Abraham Kuyper. De nogal dominante wijze van optreden van Kuyper waar veel hervormden zich aan ergerden, bedekte hij met de mantel der liefde. Maar ergens in de periode na 1891 veranderde de houding van De Geer ten opzichte van Kuyper. Een duidelijk bewijs daarvoor leveren de twee reeds genoemde stukken die uiteindelijk integraal in *De Nederlander* terecht zouden komen. Daarin zette De Geer zich, wederom anoniem, plotseling fel af tegen de publicaties van Kuyper in *De Standaard*. Aanleiding voor die artikelen vormde de ontwerp Kieswet van Tak van Poortvliet die vanaf het moment dat het in september 1892 werd ingediend, een dominante rol in het politieke debat speelde. Het gaf het sluimerende conflict tussen Kuyper en Lohman nieuwe brandstof. Maar ook in andere partijen dan de Antirevolutionaire Partij leidde dit ontwerp tot verhitte debatten en zelfs tot afsplitsingen.

Tak van Poortvliet probeerde inhoud te geven aan het zogeheten ‘caoutchouc-artikel’ uit de Grondwet van 1887 dat op vage wijze bepaalde dat het kiesrecht werd verleend aan ieder die voldeed aan de in de kieswet nader te bepalen ‘kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand’. Tak wilde iedereen die ouder dan de kiesgerechtigde leeftijd was, lezen en schrijven kon, en zijn gezin kon onderhouden, het kiesrecht geven. Het gevolg hiervan was dat het aantal stemmers zou stijgen van 300.000 naar 800.000. Kuyper was hierover vanaf het begin enthousiast. Zonder overleg met Lohman gaf hij in *De Standaard* er zijn goedkeuring aan. Hij zag er de lang door de antirevolutionairen gekoesterde wens in van het huismankiesrecht. Lohman vond het juist indruisen tegen wat Groen van Prinsterer ooit hierover had beweerd.¹⁵ De twist tussen de twee antirevolutionairen bereikte in het openbaar – Kuyper in *De Standaard* en Lohman in de *Protestantse Noord-Brabander* – grote hoogten. Maar achter de schermen ging het er nog harder aan toe. Lohman schreef op enig moment aan Kuyper: “Uw politiek komt vrijwel overeen met die van de Paus”.¹⁶

In eerdere stukken had De Geer zich, in het spoor van Kuyper, positief uitgelaten over een uitbreiding van dat kiesrecht. Wat hij van het ontwerp Kieswet van Tak vond, liet hij in die twee artikelen nog niet blijken. Het punt waar hij zich in *Patrimonium* tegen Kuyper keerde, ging over diens bewering dat de tegenstanders van Tak het gewone volk buiten de macht wilden houden. Hij wond zich erover op dat Kuyper in de ‘Takkiaansche pers’ verschillende keren bij het onderwerp het ‘klavier van de klassenstrijd’ had bespeeld. Kuyper sprak volgens De Geer voortdurend van een ‘coalitie van machthebbenden’ die zich inspannen om het ‘arme, verdrukte volk’ buiten de democratie te houden. Kuyper schreef in *De Standaard*: “Wat deze groepen (de tegenstanders van de Kieswet-Tak) saamverbond, was uitsluitend ieders afzonderlijk eigenbelang. Het was een schildverheffing, heel het land door, van het egoïsme. Een stormlopen voor de Mammon, voor de eigen positie, eigen belang, voor het maintainereen van onhoudbare privileges.” De Geer noemde dit een ‘onware en gevaarlijke voorstelling’ van het conflict, waarmee Kuyper ‘twist en tweedracht’ zaaide en inspeelde op de ‘minst edele der menselijke hartstochten’. Volgens De Geer negeerde Kuyper bewust de grondwettige bezwaren die mensen

van 'droit', en dus van Lohman en zijn aanhangers, in de ARP tegen het wetsvoorstel hadden.¹⁷

Overigens nam ook het weekblad *De Vaderlander*, het blad van de 'hervormde malcontent' Bronsveld, De Geers stuk uit *Patrimonium* integraal over met een instemmende introductie. Uitgerekend Bronsveld, de dominee die De Geer in zijn *Politiek Panorama* zo hardhandig had aangepakt, schaarde zich achter zijn stuk. Het gaf aan dat de politieke stellingname van De Geer ten opzichte van Kuiper tussen de publicatie van *Politiek Panorama* in 1891 (pro-Kuiper) en de twee stukken in *Patrimonium* (anti-Kuiper) in 1894 was omgeslagen.

Na *Politiek Panorama*, waarvan hij veel later na nadere lezing zei dat dit stuk op hem op menige bladzijde wat 'groen' en 'jongensachtige' indruk maakte, ging De Geer anders naar politieke verhoudingen kijken.¹⁸ De vraag is welke factoren daarbij een rol hebben gespeeld. Dat proces kan zijn beïnvloed door het standpunt van zijn oom Barthold die in precies diezelfde periode afstand nam van Kuiper, in de stroming 'droit' van de ARP terecht kwam en uiteindelijk met negen anderen zich van de partij afscheidde. Waarschijnlijk bracht ook anti-Kuiperiaan dominee Kan hem op andere gedachten.

Zelf heeft De Geer deze wending in de anti-Kuiper-richting nooit nader uitgelegd. Pas in het naoorlogse boek *Herinneringen* (1958) schreef De Geer dat de gebeurtenissen rond de kieswet-Tak en de scheuring binnen de partij een 'schel licht' wierp op de 'eigenaardige plaats' die Kuiper in de ARP had ingenomen. "Een plaats welke het voor hen, die voor een gezond partijleven voortdurende gelegenheid tot openbare gedachteswisseling ook tussen de geestverwanten onmisbaar oordeelden, binnen de door hem beheerste partij te eng maakte."¹⁹

De Geer stelde bovendien dat niet de kieswet-Tak de oorzaak was van de scheuring, maar het onverdraagzame gedrag van Kuiper en zijn kijk op hoe een partij zou moeten functioneren. Door de kant van Lohman te kiezen wisten de dissidenten dat zij niet zouden verworpen tot 'Lohmanianen', zoals de Kamerleden die achter Kuiper bleven staan het etiket 'Kuiperianen' zouden krijgen. Kuiper maakte een open discussie in de partij onmogelijk. "Zij wisten en ondervonden, dat deze staatsman (Lohman) ruime denkbeelden had omtrent de mogelijkheid en natuurlijkheid van verschil van opvatting ook tussen mensen die uit hetzelfde beginsel leven, en dat hij ook allerm minst bevreesd was van zulk verschil, waar nodig, in 't openbaar te doen blijken."

Het is interessant dat De Geer meende dat de kieswet van Tak voor de Lohmanianen niet de oorzaak was van de breuk in de ARP. Zelf was De Geer, zo liet hij later blijken, net als Kuiper een voorstander van deze uitbreiding van het aantal kiezers, dit in tegenstelling tot Lohman en zijn oom Barthold de Geer. Normaal gesproken had dat een obstakel kunnen zijn om toe te treden tot een stroming. Nam De Geer toen het besluit dat er fundamenteelere zaken waren om voor de vrij-antirevolutionairen van Lohman te kiezen dan alleen het kiesrecht? Of was dat een rationalisatie achteraf van zijn keuze?

De Nederlander

Voor we verder gaan met de journalistieke carrière van De Geer is het nuttig de ontstaansgeschiedenis van *De Nederlander* te schetsen. Die begint in Rotterdam waar in de jaren 1890 en 1891 in de kiesvereniging Nederland en Oranje de behoefte bestond aan een ‘eigen krant’.²⁰ Hoewel op dat moment de kwestie rond het kiesrechtontwerp van Tak van Poortvliet nog niet speelde – dat begon pas in september 1892 – waren Rotterdamse antirevolutionairen toen al niet tevreden met *De Standaard*. Deze krant, die Abraham Kuyper in 1872 oprichtte, was het onbetwiste hoofddorgaan van de ARP.

In een artikel dat bij het 40-jarig jubileum van *De Nederlander* verscheen, stond dat er rond 1890 in Rotterdam een ‘opgewekt politiek leven’ in de kiesvereniging Nederland en Oranje heerste, waarin hervormden en gereformeerden ‘nagenoeg even sterk waren vertegenwoordigd’.²¹ Hoewel de Doleantie kerkelijk ook in Rotterdam behoorlijk wat onrust teweeg had gebracht, werd in die kiesvereniging op denominatie eigenlijk niet zo gelet. En toch ontstond in die stad de behoefte aan een eigen dagblad. Er waren in die tijd wel meer antirevolutionaire kranten die het aandurfdan om Kuyper tegen te spreken, zoals *De Banier van Hoedemaker* en *Stemmen voor waarheid en vrede* van Bronsveld.

Deze bladen waren ontstaan uit onvrede met de Doleantie, maar die kant wilden de Rotterdammers niet uit. “Rotterdam was een stad van krachtig politiek leven (...) een koopstad die snel in ontwikkeling en macht groeide”, zo stond in het jubileumnummer. De Rotterdamse antirevolutionairen waren in deze dynamische stad uitgesproken voorstanders van het liberale beginsel van de vrijhandel. De Rotterdammers noemden Kuyper een ‘paladijn van de protectiepolitiek’. Dat kwam tot uiting tijdens de jaarlijkse vergaderingen in Utrecht, waar de Rotterdamse afvaardiging tevergeefs een lans brak voor vrijhandel. Kuyper zorgde er telkens voor dat met de opmerkingen niets gebeurde. Daarom moest een onafhankelijke krant de zaak van de vrijhandel maar eens hardop kunnen bepleiten. Een misverstand is dat Lohman tot de oprichters van *De Nederlander* behoorde. Een van de oprichters stelde dat men toen nog niet eens aan Lohman als hoofdredacteur dacht.²²

Die nieuwe krant kwam er in oktober 1893. Maar eens over de koers van de krant werd men het niet. Dat had veel te maken met de machtsstrijd tussen Takkianen en anti-Takkianen die in volle hevigheid was losgebarsten. Na enige tijd waren het de tegenstanders van de lijn-Kuyper, veelal welgestelde mannen uit de haven, die aan het langste eind trokken. Een belangrijke rol speelde daarbij de zakenman J. van der Kooij, een van de commissarissen van *De Nederlander*.²³ Van der Kooij slaagde erin, na een overigens zeer rumoerige vergadering van de aandeelhouders, Lohman benoemd te krijgen als hoofdredacteur van de krant. Van der Kooij vond Lohman de enige met voldoende gewicht en talent om Kuyper tegenspel te kunnen bieden en de onderneming tot een succes te maken. Lohman had Kuyper bovendien in 1876 enige tijd vervangen als hoofdredacteur van *De Standaard* toen hij overspannen in het buitenland zat. Van der Kooij wist dat Lohman kon schrijven vanwege zijn bijdragen aan *De Protestantsche Noordbrabander*. Lohman was daar medewerker geworden om tegenwicht te kunnen bieden aan de snijdende drierstaren van Kuyper. Met deze commentaren was Lohman het zo zelden eens dat hij behoefte had aan een eigen podium. Dat Lohman hoofdredacteur werd van een krant met de-

zelfde naam als die waarvan Groen van Prinsterer van 1850 tot 1855 de leiding had, deed hem veel genoeg. Kuyper en Lohman vochten immers een onderlinge strijd uit over de vraag wie nu de ware opvolger was van Groen.²⁴

Voor een overgang naar een dagelijkse krant die in principe landelijk zou verschijnen voelde Lohman wel.²⁵ Na zijn acceptatie van zijn positie schreef Lohman: "Mijn doel is een serieus concurrent te worden van *De Standaard*: tegenover de geniale artikelen van dr. K. hoop ik met behulp van anderen, wat betere adviezen te geven."²⁶ "Onze roeping", schreef hij in zijn eerste hoofdartikel, "is de vrijmoedige en eerlijke bespreking van onze beginselen." Hij streefde niet naar partijvorming, maar naar propaganda van een beginsel. Hoewel Lohman in de 27 jaar die hij aan *De Nederlander* verbonden bleef, de koers van de krant nauwlettend in de gaten hield, gaf hij redacteurs veel vrijheid. Om een gezonde publieke opinie te laten ontstaan moest volgens hem ook 'bij eenheid van beginsel, veel verschil van toepassing toegelaten worden'. Ooit was ook *De Standaard* een vrij orgaan, stelde hij, maar vanaf 1891 was het afgelopen met de vrijheid, omdat Kuyper de partij aan zijn persoon had gebonden.²⁷ Later besloot hij tevens dat *De Nederlander* nooit gebonden zou worden aan 'Eenige partij' en nooit aan partijbesluiten.

Eerste baan

Weer woonde De Geer in Rotterdam. Op 5 december 1894 had hij een laatste gezellige avond thuis gehad met een sinterklaasviering en de volgende dag nam hij de trein naar de Maasstad. Er braken voor De Geer jaren van heel hard en lang werken aan. De zoon van de hospita bij wie hij een kamer huurde zei eens tegen zijn moeder 'meneer is over twee jaar dood', vanwege het nachtelijke uur waarop hij vaak van de redactie thuiskwam.²⁸

In naam was Lohman hoofdredacteur van de krant, maar in de praktijk kwam hij daar maar heel weinig aan toe. Hij woonde in Amsterdam vanwege zijn hoogleraarschap aan de Vrije Universiteit. Daarnaast leidde hij in de Tweede Kamer de Vrij-Antirevolutionaire Partij. Die partij stelde in het begin organisatorisch weinig voor, maar het kostte Lohman daarom wellicht juist meer tijd om daar leiding aan te geven. Tijd om zich af en toe op de redactie in Rotterdam te laten zien was er in ieder geval niet. Feitelijk beperkte hij zijn bijdrage tot het af en toe schrijven van een hoofdartikel. Het contact met de redactie verliep via de post. Aanvankelijk zat De Geer daar samen met Jan van Boven, maar op 9 mei 1898 ging Van Boven naar de bruiloft van zijn broer, zonder terug te keren. "Ik neem de hoofdleiding over te Rotterdam, voorgoed." Later bleek dat Van Boven in het stadje Kalamazoo (Michigan) uitgever was geworden van het Nederlandstalige blad *Tekenen der tijden*. In Michigan waren er verschillende steden waar veel Nederlandse emigranten zich vestigden. Van Boven is daar in 1938 overleden.²⁹

De plaats op de redactie die Van Boven achterliet is nooit opgevuld. Daar was geen geld voor.³⁰ Het merkwaardige is dat De Geer dat helemaal niet erg leek te vinden. Hoewel hij goed met Van Boven overweg kon, werkte hij liever alleen, ook al betekende dit dat hij daardoor dagen van 16 uur moest maken. Van 1898 tot 1907, het jaar dat De Geer Tweede-Kamerlid werd, bracht hij in eenzaamheid zijn dagen door op een kamer boven de drukkerij aan de Rotterdamse Oranjestraat. In het Rotterdamse adresboek van 1898

stond achter de naam van De Geer hoofdredacteur, wat hij in de praktijk ook wel was. Het volgende jaar stond daar weer gewoon redacteur.

Over de werkomstandigheden bij *De Nederlander* zijn geen expliciete details bekend. De Geer kon in zijn dagboek soms klagerig doen, maar niet over zijn werk of over de karige beloning die hij tot zijn 37ste daarvoor kreeg. Met hulp van wat correspondenten en dominees die hun preek voor de krant bewerkten, vulde hij dag in dag uit de krant. Een detail dat De Geer later vaak aanhaalde was dat hij uit Nederlands-Indië veelvuldig een artikel aangeleverd kreeg van een zekere Hendrik Colijn, die als militair in dat land gestationeerd was.³¹ Het is een raadsel wie De Geer verving tijdens zijn vakantie in augustus en de feestdagen aan het eind van het jaar. Vermoedelijk niemand, gezien de weinig actuele inhoud van die nummers. De Geer legde dan de stukken al geruime tijd van tevoren klaar met instructies voor de zetter en drukker. De magere bezetting bij *De Nederlander* vormde niet echt een uitzondering: kranten waren aan het einde van de negentiende eeuw een kleinschalige bedrijvigheid.³² De meeste kranten bestonden uit niet meer dan een hoofdredacteur die werd ondersteund door een of twee redacteurs. Alleen de grotere kranten, zoals *Algemeen Handelsblad*, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, *De Telegraaf* en *Het Nieuws van de Dag*, met een oplage van meer dan 8000, konden beschikken over een grotere redactie.

Het werk van De Geer bestond onder meer uit het wegwerken van de stapels post en telegrammen en kranten. In die tijd werd de meeste krantenkopij niet geschreven door de redacteurs zelf.³³ De kranten kwamen vol door creatief knip- en plakwerk van stukken die eerder in andere kranten hadden gestaan. Artikelen uit buitenlandse bladen werden vertaald, iets aangepast en zonder bronvermelding in de krant gezet. Daar kraaide geen haan naar. In *De Nederlander* stonden vaak artikelen die begonnen met: “*De Standaard* schreef gistermorgen het volgende”. Waarop een lang citaat uit die krant volgde. Vervolgens plaatste De Geer daaronder zijn eigen commentaar. Het mooiste was als *De Standaard* in de dagen daarna hier weer op reageerde, want dat bood weer de mogelijkheid om het voorgaande nog eens af te drukken. Martin van Raalte, parlementair redacteur van *Het Vaderland* en oprichter van de Nederlandse Journalistenkring, noemde dit de ‘wederkerige plundering van de bladen’.³⁴ De Geer was dol op dit soort polemieken. Het wakkerde de polemische, gelijkhebbende kant van zijn persoonlijkheid mogelijk aan. Hij nam de liefde voor debat later in ieder geval mee naar zijn werk in de Tweede Kamer.

De meeste energie stak hij in het bijna dagelijkse ‘Kameroverzicht’. Nu bestonden er in die tijd verschillende opvattingen over wat een Kameroverzicht precies behelsde. *Algemeen Handelsblad*-journalist C.K. Elout vond bijvoorbeeld dat daar zo’n beetje alles onder viel: van de ‘kritiekloze resumptie van het gesprokene’ tot aan het overzicht in ‘ironische of parodiërende vorm’.³⁵ Daar was niet iedereen het mee eens. Over het algemeen maakten men op de perstribune in de Tweede Kamer onderscheid tussen de verslaggevers die het ‘beredeneerd verslag’ schreven en de makers van het Kameroverzicht, waarin ruimte was voor observaties en opinie.³⁶

Rond de eeuwwisseling was de perstribune eigenlijk al te krap bemeten: de journalisten zaten bijna bij elkaar op schoot. Bovendien zaten de verslaggevers en overzichtschrijvers elkaar in de weg. De eerstgenoemden wilden elk woord in de Tweede Kamer opvangen en dat viel niet mee omdat er nog geen geluidsversterking was. De overzicht-

schrijvers wilden daarentegen onderling van gedachten wisselen ‘over het debat, over incidenten, over de betekenis van een verklaring, de portee van een stemming’.³⁷ In de veertien jaar dat De Geer Kameroverzichten schreef vanachter zijn bureau in Rotterdam, had hij echter nooit contacten hierover met collega’s. Hij deed het allemaal in zijn eentje.

De reden dat De Geer in deze journalistenkring niet was opgenomen was natuurlijk tijdgebrek. Hij kon onmogelijk naar Den Haag gaan om zelf de debatten bij te wonen en ook de rest van de krant te maken.³⁸ Daarom spitte hij ’s avonds en ’s ochtends vroeg de verslagen en de overzichten van concurrenten van verschillende richtingen door om een ‘zoo juist mogelijk beeld van den loop der debatten te vormen’. Vervolgens schreef De Geer, zoals hij dat formuleerde, een ‘beredeneerd en vaak kritisch resumé’ van het voornaamste dat in de Kamer was voorgevallen. Om toch een persoonlijke indruk te hebben woonde hij een enkele keer een zitting bij en dan zorgde de hoofdredacteur voor een plaats in de loge waar ambtenaren zaten. “Zo had in die jaren *De Nederlander* zijn dagelijkse Kameroverzicht zonder een vertegenwoordiger op de perstribune.”³⁹ Wieten stelt in zijn studie over *De Nederlander* dat de parlementaire rubriek van De Geer in die tijd als goed bekend stond.⁴⁰

In tegenstelling tot de hoofdredacteurs gingen de meeste journalisten anoniem door het leven.⁴¹ De artikelen die zij schreven waren niet ondertekend. Een enkeling schreef onder pseudoniem en bij C.K. Elout stond bij elk stuk een hoefijzer, reden waarom hij later ‘hoefijzercorrespondent’ werd genoemd. Het *Algemeen Handelsblad* begreep dat de lezer enige vorm van herkenning op prijs stelde. De Geer ondertekende zijn stukken niet. Een enkele keer week hij daarvan af, bijvoorbeeld in een debat met Kuyper over zijn beroemd geworden Stone-lectures, de bundeling van zijn colleges in de Verenigde Staten, waarin hij zijn visie op het calvinisme gaf.⁴² De stukken van De Geer draaiden om de stelling van Kuyper dat het doel ‘van echte studie niet is het zoeken, maar het vinden’. Kuyper reageerde lauwtjes op de opmerkingen van De Geer en ook elders in het land leek men hier niet wakker van te liggen. De Geer schreef zijn naam onder de stukken op verzoek van Lohman, die het wel aangenaam vond dat de kritiek op Kuyper ‘ook eens door een andere zijde betoogd werd’.⁴³

De samenwerking met Lohman verliep, zo schreef De Geer later, probleemloos. Dat was niet altijd het geval, maar vaak wel. En dat kwam vooral doordat Lohman hem veel ruimte liet. De stukken die hijzelf schreef plaatste hij op eigen gezag in de krant, alleen in twijfelgevallen zond De Geer die ter lezing naar Amsterdam waar ze altijd goedkeuring kregen. De hoofdartikelen van Lohman las De Geer uiteraard. Lohman wilde een drukproef van die stukken voordat deze in de krant verschenen. De Geer maakte daarbij opmerkingen over de duidelijkheid of formulering, die regelmatig werden overgenomen. “De jaren onder Lohmans leiding aan *De Nederlander* doorgebracht behoren tot de beste herinneringen uit mijn leven.”⁴⁴

Na een aanvankelijke goede start daalde de oplage van *De Nederlander* langzaam en voor meer personeel was geen geld. De vrienden van Lohman, met name die uit Rotterdam, zagen zich genoodzaakt meer geld in de krant te investeren. Rond de eeuwwisseling stond *De Nederlander* financieel aan de rand van de afgrond. De krant had nog 1200 abonnees over, terwijl *De Standaard* er 3000 had.⁴⁵ *De Standaard* speelde maatschappelijk een meer toonaangevende rol dan *De Nederlander*. Wat *De Standaard* onvergelijkbaar maakte

waren de ‘driestarren’, in een driehoek geplaatste sterren, van Kuypers. Bijna elke dag opende de krant met twee of soms wel drie opinies van de aanvoerder van de ARP, geschreven in de zo kenmerkende stijl. Die stak duidelijk af tegen het plechtstatige, gewijde en notulerende proza van de concurrenten dat zo typerend was voor de journalistiek rond 1900. De driestarren waren ‘kanonschoten, zweepslagen, gebeden, lentezuchtjes, aardbevingen, vervloeking, watervallen, bliksems en donderslagen en soms complete blijspelen, drama’s en kluchten’, zei Charles Boissevain van het *Algemeen Handelsblad* over Kuypers proza. Zijn tegenhanger Lohman was niet alleen minder productief, maar het verschil zat vooral in de originaliteit van de onderwerpen, polemische scherpste, de grote metaforen en de welklinkende zinnen.

De Nederlander bestond zes dagen in de week uit vier bladen met onderaan de vierde pagina de advertenties. De krant bevatte verder de rubrieken die ook in andere kranten voorkwamen, zoals de beursberichten, het persoverzicht, de burgerlijke stand van Rotterdam, het weerbericht, buitenlands nieuws en af en toe een feuilleton. De krant telde één editie die in Rotterdam werd gedrukt en via de post werd verspreid. De krant van Kuypers had met drie journalisten een betere bezetting van de redactie.⁴⁶ Het kon over een groter budget beschikken.

Typerend voor de magere bezetting is dat *De Nederlander*, misschien wel het meest oranjegezinde dagblad van dat moment, een dag na het huwelijk van koningin Wilhelmina niets over die bijna historische dag publiceerde. Pas een dag later verscheen er een verslag met daarin fragmenten – ooggetuigenverslagen – die waren overgenomen uit de *Nieuwe Rotterdamse Courant*.⁴⁷ Ondanks al die achterstanden wilde De Geer de concurrentie aangaan met de krant die hij in zijn jeugd stuk las en die hem in zijn eigen artikelen zo had beïnvloed. De strijd speelde zich niet alleen af in de Tweede Kamer tussen de Kamerclubs van de ARP en de VAR, maar ook tussen de twee kranten die fungeerden als partijbladen.

Dr. Kuypers

Een van die zeldzame keren dat Lohman een stuk van De Geer afkeurde betrof een hoogopgelopen kwestie rond de tussentijdse verkiezing van een Kamerzetel in 1897 voor het district Hilversum. De christelijk-historischen dachten op deze zetel beslag te kunnen leggen omdat het aftredende Kamerlid ook van die kleur was. De ARP hield zich niet aan de stilzwijgende afspraak om dan geen tegenkandidaat te stellen. Bovendien wierp de partij ook nog andere middelen in de strijd. Tegenover de VAR-kandidaat Jhr. J.H.J. Quarles van Ufford plaatste de ARP een persoon met ook een dubbele naam: het oud-Kamerlid A.Ph.R.C. baron van der Borch van Verwolde. Daarnaast verschenen in aan de ARP en *De Standaard* gelieerde bladen stukken waarin Quarles van Ufford zwart werd gemaakt, zo oordeelden de aanhangers van de VAR.⁴⁸ De Geer had zich over de kwestie enorm opgewonden en een vlammend stuk geschreven, omdat hij hierachter de machinaties zag van Kuypers. De weigering van Lohman, die even geen zin had in ruzie met zijn kwelgeest, om dit stuk te plaatsen kwam hard bij hem aan. Naar aanleiding van het besluit van zijn hoofdredacteur schreef hij: “Tot het besluit gekomen dat ik politieke

bestrijding van dr. K. moet opgeven, hoewel ik zijn ongelijk blijf gevoelen, daar ik er te zwak voor ben.”⁴⁹ Quarles van Ufford werd ondanks alles gekozen, in de tweede ronde. Een half jaar daarna verloor hij alsnog zijn zetel bij de reguliere verkiezing, ten gunste van S. baron Van Heemstra, een andere ARP’er van adel.

De Geer begreep vaak niet waarom de houding van Lohman zo coulant en vergevingsgezind was in de richting van Kuyper. Een paar maanden na de Hilversumse kwestie noteerde hij in zijn dagboek, niet zonder teleurstelling: “De heer Lohman op bureau. Ik merk, hij correspondeert weer met Kuyper.”⁵⁰ De Geer wilde het liefst in het strijdperk treden met de grote Kuyper, wiens faam als journalist bij andersgezinden groter was dan in zijn eigen kring.⁵¹

Lohman was ambivalent in zijn verhouding met Kuyper, maar dat kon ook worden gezegd van De Geer. In 1901 schreef hij in *Onze Eeuw* een positief stuk over het ministerie-Kuyper dat net was aangetreden. Daarop verscheen niet alleen in *De Standaard* een lovend stuk, maar Kuyper nam ook de moeite om dat De Geer in een persoonlijk schrijven te laten weten. Hij complimenteerde De Geer hartelijk met het ‘prachtige’ stuk in *Onze Eeuw*. Op deze briefkaart van Kuyper was De Geer bijzonder trots. Hij bewaarde hem in zijn archief en in zijn dagboek schreef hij dat hij de kaart had laten lezen aan zijn toenmalige liefde. De Geer kon inhoudelijk behoorlijk met Kuyper van mening verschillen en zich ergeren aan zijn onbehouwen wijze van optreden. Maar dat belette hem niet om de positieve punten van Kuyper te benoemen. Zo vond hij een van de grootste verdiensten van Kuyper dat hij een ‘andere geest’ bracht in het bestuursapparaat. Tijdens zijn kabinet slaagde Kuyper erin om meer rechtse ambtenaren, burgemeesters en andere bestuurders te benoemen. “Hij brak onmeedogend heilige huisjes af. Hij smiet het liberalisme van zijn voetstuk waarop het zichzelf had geplaatst. Hij vergruizelde de liberale Monroe-leer: Nederland voor de liberalen.”⁵²

Twee christelijk-historische partijen naast de ARP

Na de dramatische gebeurtenissen tijdens de deputatenvergadering in 1894 brak de antirevolutionaire partij in tweeën. Na de verkiezingen van dat jaar zaten er in de Kamer twee antirevolutionaire Kamerclubs. Programmatisch stonden de partijen van Kuyper en Lohman niet zo heel ver van elkaar vandaan. In de dagelijkse praktijk op het Haagse Binnenhof bleken de partijen bij stemmingen vaak dezelfde keuze te maken. Natuurlijk verschilden zij van mening over het kiesrecht. ‘Politieke extremisten’ zouden met de kieswet-Tak volgens Lohman de gelegenheid krijgen om met fraai klinkende beloften onervaren kiezers achter zich te krijgen. Dat zou het einde betekenen, zo was zijn stellige overtuiging, van het parlementaire stelsel van die tijd.

In het verlengde hiervan verweet Lohman Kuyper te streven naar een eenheidspartij, naar een systeem waarbij de zelfstandigheid van Kamerleden zou verdwijnen ten gunste van die van de leiding van politieke partijen. Waar Lohman zocht naar ‘volksinvloed’, daar kwam Kuyper met ‘partijmacht’. Zoals Kuyper de partij organiseerde zou de beslissingsmacht komen te liggen bij de partijleider, waarbij Kamerleden zouden verworden tot niets meer dan instrumenten. Dat Kamerleden werden gekozen als vertegenwoor-

diger van het hele volk en niet uitsluitend voor het kiesdistrict werd uitdrukkelijk vastgelegd in artikel 6 van het partijprogramma van de vrij-antirevolutionairen dat Lohman later zou schrijven. Een ander geschilpunt was de neiging van Kuyper om uit de Bijbel staatkundige beginselen af te leiden. Lohman streefde eerder naar partijvorming op basis van algemene christelijke beginselen en niet op basis van een strak theologisch stelsel.⁵³

Over het algemeen waren vrij-antirevolutionairen conservatiever en anti-Roomser – hoewel de mate van dat laatste per stroming kon verschillen – dan antirevolutionairen. Zij vreesden ook dat Kuyper uiteindelijk zijn oren te veel naar de lagere klassen zou laten hangen en zo de weg zou vrijmaken voor het ingrijpen van de overheid op sociaal-economisch gebied, waar Lohman helemaal niets voor voelde. Tot slot werden vele vrij-antirevolutionairen gedreven door een persoonlijke afkeer van Kuyper. Lohman had veel respect voor zijn daadkracht en intellect, maar moest na een hele reeks van affaires toch ook wel eens zijn gaan twifelen over de integriteit van zijn tegenstrever. De definitieve breuk tussen die twee kwam in 1896 met de affaire die bekend werd als de Seinpostkwes- tie waarbij hij door Kuyper op slinkse manier werd ontslagen bij de Vrije Universiteit.⁵⁴

Het vertrek van aristocraten uit de ARP in 1894 was niet de eerste keer dat mensen uit de partij van Groen van Prinsterer stapten. In 1888 richtte ds. Bronsveld samen met ds. Buytendijk de Nationale Partij op, een partij die zich onder meer keerde tegen samenwerking met rooms-katholieken.⁵⁵ De Nationale Partij vormde een belangrijke aanleiding voor de ingezonden brief van de 17-jarige De Geer in *De Standaard*. Maar deze partij was weinig succesvol en stierf een stille dood. Op bijna dezelfde tijd dat Lohman en andere ex-voormannen van de ARP, zoals De Geer van Jutphaas en Mackay, voorbereidingen troffen voor de Vrij-Antirevolutionaire Partij, besloot Bronsveld samen met de eveneens ethisch-irenisch hervormde predikant De Visser om in 1896 de Christelijk-Historische Kiezersbond op te richten.⁵⁶

Op heel veel terreinen zat de Kiezersbond op dezelfde lijn als de vrij-antirevolutionairen. Het grote verschil was dat de bond net zo hervormd als anti-papistisch was. Samenwerking met de rooms-katholieken werd ten stelligste afgewezen. Dat ging zelfs zo ver dat zij bij herstemmingen, die vaak nodig waren bij het toenmalige districtenstelsel, kiezers opriepen om eerder op een liberale kandidaat te stemmen dan op een rooms-katholieke. Velen in de C-H Kiezersbond waren protestanten die zich lange tijd bij de liberalen op hun plaats hadden gevoeld. Zij keerden die stroming echter de rug toe toen de liberale minister Kappeyne van de Coppello op provocerende wijze bij zijn schoolwet in 1878 de bijzondere scholen subsidie onthield. Deze liberale protestanten zagen dit als een antiklerikale schoffering en raakten van het liberalisme vervreemd. Maar na een aantal jaren voelden zij er ook niets meer voor om langer bij de partij van Kuyper te blijven.

Bij de verkiezingen van 1897 was, kortom, het protestantse deel van de rechterzijde grofweg in drie groepen verdeeld. Lohman stond aan het hoofd van een vrij-antirevolutionaire groep en Kuyper leidde de antirevolutionaire fractie. Daarnaast was er De Visser van de Christelijk-Historische Kiezersbond die voor het Rotterdamse kiesdistrict in de Tweede Kamer kwam. De verkiezingsstrijd tussen Kuyper en Lohman werd overtuigend door de eerste gewonnen; de vrij-antirevolutionairen zakten terug van acht naar vijf zetels, terwijl het zetelaantal van de partij van Kuyper steeg van zes naar zeventien.

Fusie met *Het Nederlandsch Dagblad*

De oprichters van de Christelijk-Historische Kiezersbond vonden dat zij net als de andere politieke partijen een krant moesten hebben voor het propageren van hun ideeën. Met *Het Nederlandsch Dagblad* maakten zij in 1897 een veelbelovende start. De krant had het programma van de Kiezersbond als uitgangspunt voor het redactiebeleid. In de praktijk koos de redactie echter een openlijker anti-roomse koers dan de bond. De krant nam zelfs geen ‘advertentiën van roomsen’ op.⁵⁷ Hoewel de krant officieel losstond van de partij was voor iedereen duidelijk dat er hechte banden bestonden. Zo vormde het bestuur van de bond de raad van commissarissen van de vennootschap die het blad uitgaf. *Het Nederlandsch Dagblad* had veel te lijden onder de interne strubbelingen bij de bond en na de eeuwwisseling kwam een fusie met *De Nederlander* steeds nadrukkelijker in beeld, zeker toen Lohman en De Visser in de Tweede Kamer steeds nader tot elkaar kwamen. Lohman was echter huiverig voor de onderhandelingen, omdat *Het Nederlandsch Dagblad* meer abonnees had dan zijn eigen krant. Maar vooral wilde hij geen nauwe banden hebben met mensen als Bronsveld. Dat veranderde toen de ‘liberalenvriend’ Bronsveld het veld ruimde en een poging deed om een eigen partij op te richten. De Visser stelde medio 1901 Lohman voor de krant te laten opgaan in *De Nederlander*.⁵⁸

De redactie van *Het Nederlandsch Dagblad* voelde weinig voor het initiatief van De Visser. Hoofdredacteur Verkouteren wilde aan het hoofd staan van een nieuwe krant die het orgaan zou worden van de nieuwe partij na de fusie tussen de vrij-antirevolutionairen en de Kiezersbond. Met *De Nederlander* wilde Verkouteren weinig te maken hebben. “Wij willen niet getiranniseerd worden door Lohman en De Geer, die voor niemand achting hebben en zelf zich op de voorgrond dringen.”⁵⁹ Het is niet helemaal duidelijk waar Verkouteren deze uitspraak op baseerde, maar de voorspelling kwam later wel uit. Het eind van de fusieperikelen was dat *Het Nederlandsch Dagblad* verdween. *De Nederlander* nam de abonnees van de concurrent over en onderging een kleine naamsverandering. Vanaf de samensmelting op 30 september 1901 veranderde de ondertitel van ‘Dagelijks verschijnend nieuwsblad’ in ‘Nederlandsch Dagblad tot verbreiding van Christelijk-Nationale beginselen’.⁶⁰

Verkouteren werd medehoofdredacteur, maar daar zou hij weinig plezier aan beleven. Zijn vrees door Lohman en De Geer te worden overvleugeld zag hij snel bewaarheid worden. Na twee jaar verscheen onder een stuk over decentralisatie in Nederlands-Indië de initiaal V. met daaronder schuin gedrukt de verklaring dat nu *De Nederlander* drie hoofdredacteurs had het ‘doelmatiger’ was om de stukken van de Amsterdamse redacteur te kenmerken om zo ‘aan de leden enige ruimte voor verschil van inzicht te laten’.⁶¹ Lohman en De Geer wilden, kortom, niet meer dat Verkouteren zijn mening namens hen ventileerde, een hint die hij ongetwijfeld begrepen heeft. Daarnaast werd Verkouteren op een rantsoen gesteld van 50 artikelen per jaar. De Geer bleef de artikelen waarover hij twijfels had naar Lohman sturen. Veel van Verkouterens stukken die Lohman causerieën noemde, haalden de krant niet. Later zorgde De Geer ervoor dat die artikelen vooral tijdens het Kamerreces in de krant verschenen, op momenten dat er grote nood aan kopij was.⁶²

De Nederlander van na de fusie was niet een krant die anti-roomse lezers van de bloedgroep Christelijk-Historische Kiezersbond kon bekoren. Deze abonnees liepen na een

tijdje weg en de krant bleef daardoor in financieel moeilijk vaarwater verkeren. De christelijk-historische pers kwam nooit tot ontwikkeling, zoals de concurrenten *De Standaard*, *Het Volk*, *De Maasbode* en *De Tijd*, die wel groot werden. Bij hervormden leefde niet die vanzelfsprekendheid om een krant te nemen die paste bij hun culturele achtergrond zoals bij gereformeerden of sociaal-democraten en – in mindere mate – bij katholieken. Zij abonneerden zich net zo lief op kranten uit de liberale hoek.

Christelijk-Historische Kiesvereniging

Vanaf de breuk in de ARP in 1894 is het onduidelijk van welke partij De Geer precies lid was. In de zomer van 1896 schreef De Geer voor het eerst over de Christelijk-Historische Kiesvereniging in zijn dagboek. Op 30 juni werd hij gekozen in het bestuur, maar tussen haakjes meldde hij daarbij dat hij de functie niet had aangenomen. Het lijkt erop dat dit de oprichtingsvergadering was, maar zeker is dit niet. De oprichtingsplaats en oprichters van deze Rotterdamse kiesvereniging, daar is geen spoor van teruggevonden. Tijdens de Duitse bezetting is het secretariaatsarchief van de CHU in zijn geheel verloren gegaan.⁶³

Op het moment dat Dirk de Geer die vergadering in 1896 bezocht was de Vrij-Antirevolutionaire Partij nog niet officieel als een partijorganisatie opgericht. De Kamerfractie-Lohman had zich weliswaar afgesplitst van die van Kuyper, maar een nieuwe partij was

Familie De Geer circa 1900. Dirk staat vierde van links. Rechts van hem staat zijn broer Lodewijk. Dirks vader zit tweede van links en zijn moeder tweede van rechts. Foto privécollectie J.D. de Geer jr.

dit nog niet. Sommige Lohmanianen, van wie Barthold de Geer van Jutphaas er een was, hoopten stilletjes op een hereniging, maar daar zou het nooit meer van komen.⁶⁴ Het duurde tot het najaar van 1898 tot de partij iets meer vorm kreeg.⁶⁵ De biograaf van Lohman, L.C. Suttorp, constateerde dat 'men huiverig was voor een onmiddellijk samenbundelen in strak organisatorisch verband'.⁶⁶

De splitsing van de Antirevolutionaire Partij in 1894 was een breuk aan de top en niet aan de basis. Na deze herenmijterij bleven de meeste lokale kiesverenigingen in het land Kuyper trouw. Dat gebeurde ook in Rotterdam, waar Nederland en Oranje de kant van Kuyper koos. Ongeveer 300 antirevolutionaire leden zegden hun lidmaatschap op naar aanleiding van het gebeurde.⁶⁷ Slechts enkele kiesverenigingen verbraken de banden met het Centraal Comité. Na 1894 ontstonden daarom her en der in Nederland ook nieuwe hervormde kiesverenigingen die veelal in de naam eerder voor de term christelijk-historisch kozen dan voor vrij-antirevolutionair. Dat gebeurde in elk geval in Rotterdam en omgeving.⁶⁸

Volgens De Geers financiële administratie was hij tot aan de oprichting van de CHU in 1908 lid van de Christelijk-Historische Kiesvereniging.⁶⁹ Daarna ging de contributie naar de CHU. Het is de vraag wat voor een partij dat nu was. In de eerste jaren na de breuk van 1894 bleef er onduidelijkheid over de naam van deze kiesvereniging. Eind 1896 had hij in een vergadering het 'voorstel tot naamsverandering' verdedigd. Hoe de naam dan wel moest luiden vermeldde De Geer in zijn dagboek niet, maar aangenomen mag worden dat hij wilde dat die veranderde in vrij-antirevolutionair. Kennelijk wist hij de vergadering niet te overtuigen, want de naam van de kiesvereniging bleef hetzelfde.

De Geer schreef in zijn dagboek in februari 1897 dat de CH-Kiesvereniging zich aansloot bij de CH-Kiezersbond. Een week later was er evenwel een bestuursvergadering van de CH-Kiesvereniging op het redactie bureau van *De Nederlander*. Ook in de advertenties in kranten in de jaren daarna bleef er sprake van Kiesvereniging en niet van een Kiezersbond. Het is kortom moeilijk te bepalen of De Geer zich in die jaren na 1894 meer thuis voelde bij de vrij-antirevolutionairen, de stroming van Lohman, of bij de CH-Kiezersbond, die van De Visser. Zelf was hij daar in zijn stukken niet helder over. De Geer meldde in zijn dagboek dat hij in november 1896 in Utrecht een bijeenkomst had bezocht van de fractie-Lohman. "Met verscheidene geestverwanten kennisgemaakt", schreef hij daarover.

Het is zeker niet uitgesloten dat De Geer sympathieën had voor de Christelijk-Historische Kiezersbond vanwege de diep verankerde anti-Kuyperiaanse houding. Daarnaast was de partij afkerig van 'systeemzucht en Bijbels dogmatisme'.⁷⁰ De oprichters vonden dat er in de Bijbel beginselen waren opgesloten maar dat het geen afgerond staatkundig stelsel bood. Aan de andere kant zal de anti-roomse houding van de Kiezersbond hem weer hebben afgestoten.

De Savornin Lohman

Het portret dat *Algemeen Handelsblad*-verslaggever C.K. Elout in 1909 van De Savornin Lohman maakte, begon met de vaststelling dat deze afgevaardigde uit Goes in de

Tweede Kamer nimmer meedeed aan het colporteren van districtsbelangen tijdens de begrotingsbehandeling. “Aan de jaarlijkse bedelpartijen (...) waarbij vooral om bruggetjes, dijkes, sluisjes, kanaaltjes, spoortjes, trammetjes, postkantoorjes wordt gebedeld – aan die jaarlijkse prostituerende van het Kamerlidmaatschap doet de heer Lohman nooit mee.”⁷¹ Het district Goes hoefde van zijn kandidaat op niets te rekenen. Maar volgens Elout overtuigde niemand zijn kiezers er beter van dat hij het landsbelang diende ‘naar de beginselen die de hunne waren’. Het was zijn onafhankelijkheid en zelfstandigheid die Lohman zijn gezag in de Tweede Kamer gaf.

Het is duidelijk dat De Geer deze eigenschappen van Lohman bewonderde toen hij zich bij *De Nederlander* meldde om daar voor te schrijven. In zijn eigen loopbaan trachtte De Geer deze eigenschappen over te nemen en uit te dragen. Dat bleek uit de biografische schets die hij van Lohman in 1909 schreef. Daarin noemde hij als eerste kenmerk van Lohman zijn ‘grote liefde voor de geestelijke vrijheid’. “Deze liefde was zijn slagzwaard in den schoolstrijd. Maar tevens het wapen dat zich keerde tegen geestverwanten die, langs den weg van dwang of bevoorrechtiging, den staat zouden willen dienstbaar maken aan de bevordering van hun godsdienstige gevoelens.”⁷² Dirk de Geer kreeg thuis, van zijn vader of via zijn oom Barthold, ongetwijfeld al veel te horen over Lohman. Vanaf 1892, het moment dat Lohman, samen met De Geer van Jutphaas, zich begon te verzetten tegen Kuyper, zullen die verhalen een positieve klank hebben gehad.

Uit de tamelijk hagiografische schets die De Geer van Lohman schreef, viel makkelijk te achterhalen wat hij nog meer in hem bewonderde: “Het zuiver rechtsgevoel, de grote scherpe zinnigheid, de smetteloze eerlijkheid van dezen afgevaardigde (maakten) hem menigmaal tot meer dan een partijleider, tot leider der Kamer, wien men in moeilijke kwesties gaarne oor en vertrouwen verleende.”⁷³ En verderop in dat boekje: “Een onbaatzuchtig ter beschikking stellen van kracht en tijd ten bate van de openbare zaak; een onpartijdig afwegen van het recht te midden van strijdige belangen.”⁷⁴

Dirk de Geer is altijd spaarzaam geweest met zijn commentaar op de politieke keuzes van Lohman. De Geer liet zich niet uit over het principiële verzet van Lohman tegen de uitbreiding van het kiesrecht in 1894, terwijl zij op dat punt fundamenteel van mening verschilden. De Geer kon zich evenmin vinden in Lohmans stelling dat de staat zich op geen enkele manier mocht bemoeien met het economisch leven, hoe schrijnend de uitwassen van de vrije markt ook waren, maar uitte daarover in het openbaar geen kritiek.

Een ander punt is de vraag hoe De Geer aankeek tegen het besluit van Lohman om uit de hervormde kerk te stappen en met de Doleantie van Kuyper mee te gaan. Zoals bekend moest De Geer van die afscheiding niets hebben. In zijn biografische schets schreef hij over Lohmans stap: “Het modernisme in de kerk was den heer Lohman een bron van smart. En van de staatskerkidee was hij een overtuigd tegenstander. (...) Daardoor viel het doleantiezaad bij hem in vruchtbare aarde, niettegenstaande zijn afwijkende dogmatische opvattingen.” Als men daarbij de ‘mystieke, min of meer dwepende aanleg van den heer Lohman’ in ogenschouw nam, was het volgens De Geer begrijpelijk dat hij zich gaf aan de ‘antisynodale beweging’.

Het is de vraag met welke intensiteit Lohman zich aan die beweging gaf. Na zijn dood verscheen een schets van de hand van H. van Malsen, die Lohman tijdens de laatste jaren van zijn leven veelvuldig sprak, waarin staat dat hij niet zo gereformeerd was als iedereen

dacht. Zijn christendom was volgens Van Malsen ver verwijderd van de ‘benauwende Uitverkiezingsgedachte’, die zo kenmerkend is voor de dolerenden van Kuyper. “In de loop van een gesprek (heb ik) weleens een flauwe verdediging van Voltaire beluisterd.”⁷⁵ Van Malsen vroeg zich vaak af hoe het mogelijk was dat Lohman in de gereformeerde kerk werd geduld. Het antwoord van Lohman daarop luidde: “Ja maar, ouderling hebben ze me nooit gemaakt.” Lohman onthield zich volgens Van Malsen van al te stellige uitspraken over het geloof. Hij had geen vastomlijnd of streng bepaald Godsbegrip. “Ik ben ervan overtuigd dat hij daaromtrent zelf in het onzekere was”. Lohman zei dan volgens Van Malsen: “Alleen Kuyper weet over de schepping te praten alsof hij er zelf bij is geweest.”

L.C. Suttorp constateerde dat Lohman vooral aan het einde van zijn leven meer begrip kreeg voor de ethische invalshoek.⁷⁶ De Gereformeerde Kerk schonk hem niet voor zijn zielenleven de volle bevrediging. Suttorp constateerde daarbij een overeenkomst met Groen van Prinsterer die in zijn laatste jaren koos voor de richting ethisch-gereformeerd. De conclusie is daarom dat de kerkelijke visies van De Geer en Lohman uiteindelijk niet zoveel uiteen liepen. Wat betreft politieke opvattingen stond De Geer echter dichter bij De Visser dan bij Lohman. We noemden al het kiesrecht. Toch lag zijn loyaliteit onmiskenbaar bij Lohman en dat kwam waarschijnlijk door de ruimte die Lohman hem al die jaren gaf zijn eigen lijn te kiezen.

Christelijk-Liberaal Bronsveld

Lohman was niet de enige door wie De Geer zich in politiek opzicht liet inspireren. Een ander voorbeeld was Bronsveld, hoewel hij in zijn jeugd nog niets zag in de christelijk-liberale idealen. In *Politiek Panorama* van 1888 voer hij uit tegen het verzet van Bronsveld tegen het bijzonder onderwijs. Ook het afwijzen van de coalitiepolitiek van Kuyper sabelde De Geer in zijn jeugdig enthousiasme neer. Dat veranderde door een latere ‘ontmoeting’ met de man die volgens velen een Don Quichot van de christelijke politiek was. De Geer bezocht een lezing die Bronsveld gaf voor het studentengezelschap Eltheto over recent verschenen literatuur. Niet vermoedend dat de schrijver in de zaal zat besprak hij ook *Politiek Panorama*. Dit deed hij volgens De Geer ‘volkomen objectief’.⁷⁷ Hoewel De Geer dit voorval in een grappig kader beschreef, maakte die houding van objectiviteit en afstandelijkheid indruk op hem.

Ook had De Geer meer overeenkomsten met Bronsveld dan hij zelf in de gaten had of wilde toegeven. Bronsveld was een predikant, maar daarnaast vooral een publicist die over alles en nog wat een mening had. Via zijn maandblad *Stemmen voor Waarheid en Vrede* stuurde hij onafhankelijk van wie dan ook zijn opinie de wereld in. In zijn opinievorming hield hij er geen enkele rekening mee wie zijn vriend of vijand was. Het blad had een beperkte oplage maar was desalniettemin invloedrijk, niet in de laatste plaats door de heldere en ongezoeten meningen van Bronsveld. Die eigenzinnigheid en de moeite die hij had om rekening met anderen te houden, stond succes bij het opzetten van een nieuwe partij in de weg.⁷⁸

De breuk in 1894 tussen de aristocratische en democratische elementen in de ARP voorspelde Bronsveld in *De Stemmen* vier jaar daarvoor en hij hoopte toen dat ‘de aan

het juk ontkomenen' samenwerking zouden zoeken met de liberalen.⁷⁹ Dat was niet het geval en erger nog, de vrij-antirevolutionairen hielden de deur open voor samenwerking met rooms-katholieken. Uiteindelijk liep ook de samenwerking tussen Bronsveld en medeoprichter De Visser schipbreuk in de Christelijk-Historische Kiezersbond. Het district Rotterdam koos De Visser in 1897 in de Tweede Kamer, in dat jaar als enige van de Kiezersbond. Al eerder was gebleken dat de bond bestond uit twee stromingen, die van Bronsveld en die van De Visser.⁸⁰ Zo hadden die twee partijleiders een geschil over het onderwijs. Bronsveld was voor een openbare school met een christelijk karakter, terwijl De Visser voorstander was van bijzonder onderwijs. Misschien was wel het belangrijkste verschil dat Bronsveld en zijn volgers rabiate papenhaters waren, terwijl De Visser cs. met name over dat onderwijs nog wel afspraken wilde maken met katholieken.

In de Kamer koos De Visser wel eens de kant van de ARP en katholieken en nam hij stelling tegen plannen van liberalen. Bronsveld was daarover diep teleurgesteld en verliet daarop met enkele anderen de partij.⁸¹ Dat maakte vervolgens de weg vrij voor de samenwerking die de bond in 1903 aanging met de vrij-antirevolutionairen en waarbij de Christelijk-Historische Partij ontstond. Uit stukken in *De Nederlander* blijkt dat De Geer de kant koos van De Visser. In een nieuwsbericht naar aanleiding van een artikel van Bronsveld in *De Stemmen*, waarin hij zich boos maakte over het overheidsgegeld dat via scholen ging naar de 'lofzangers van Alva, Philips, Balthazar Gerards en den Barthelomeusnacht', schreef De Geer: "Wat kan toch een bevooroordeeld mens verblind zijn!"⁸²